

щим началом. Состояние успеха создаёт отношения позитивного сотрудничества преподавателей и студентов с едиными целями успешной самореализации и самоутверждения. Успешность является социальным качеством, именно поэтому она осознается человеком в процессе приобретения социального опыта и достигается им за счет приложенных усилий и стараний. Достижение успеха в какой-либо деятельности всегда способствует самоутверждению личности, появлению веры в себя, в свои возможности, эффективному становлению в социуме.

Список литературы: 1. Энциклопедия профессионального образования. В 3-х т. / под ред. С.Я. Батышева. – М., 1999. 2. Белкин А.С. Ситуация успеха: [книга для учителя.] / А.С. Белкин. – Екатеринбург: УГЛУ, 1997. – 186 с. 3. Романовський О.Г. Педагогіка успіху / О.Г. Романовський, В.Є. Михайличенко, Л.М. Грень. Х.: НТУ «ХПІ». – 2011. – 367 с.

*Корнєв А.Ю.
м. Харків, Україна*

ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ДУМАХ ТА ІСТОРИЧНИХ ПІСНЯХ

Видатні історичні постаті завжди привертають до себе особливу увагу, як за життя, так і після смерті. Нерідко це призводить до зіткнення оцінок навколо самої постаті та її діянь. Богдан Хмельницький був непересічною особистістю, а його політику і досі сприймають полярно, від схвалення до прокльонів. Отже не дивно, що в історії існують ніби кілька «Богданів», виходячи з тієї чи іншої історичної концепції, але така ситуація склалася набагато раніше, оскільки один Богдан «живе» в спогадах сучасників (які при тому належали до різних «таборів»), другий Богдан постає з офіційних документів своєї епохи, третій – «височіє» в народній уяві, перетворюючись на фольклорний персонаж. Саме цей Богдан довгий час залишався поза серйозною увагою науковців, оскільки, на їх думку у фольклорних творах «квіти фантазії часто закривають істину» [6, с. 48].

Не станемо викладати зараз ту полеміку, яка особливо гостро розгорнулася навколо історичності народних дум і пісень з другої пол. ХІХ ст. Зауважимо тільки, що до сьогодні більшість досліджень фольклорних текстів, які оповідають про добу Хмельницького, проводилися з огляду на історико-порівняльний метод, згідно якому чим більше відповідностей реальним історичним подіям зустрічалося у фольклорі, тим достовірнішими вважалися самі тексти. У той же час, семіотичні пласти історичних пісень і дум відходили на задній план. І тільки з 90-х років ХХ століття ситуація і вітчизняній науці починає змінюватися, фактично «повертаючись обличчям» до семіотичного аналізу. Саме з цих позицій буде розглянуто образ Богдана Хмельницького, який постає в українському пісенному фольклорі.

«Міфологізація» гетьмана в народному дусі починається вже з огляду на його прізвище та ім'я. Прадавнє уявлення про сакральну сутність імені в особистому житті кожної людини, зустрічається практично у всіх народів. Коли ж людина відігравала значну роль у житті громади чи суспільства, її родинне коріння починали тлумачити в широкому розумінні, намагаючись відгадати потаємний зміст та його вплив на всю спільноту, фактично на хід історичних подій. Обговорення змісту та походження гетьманського прізвища, навіть спричинило жваву дискусію між відомими дослідниками ХІХ ст. П. Житецьким та А. Потєбнею, рису під якою підвів В. Перетц. Останній спирався на

поширену народну символіку, що поєднувала рослину хміль з характеристикою «жвавого, спритного молодця» [8, с. 24–26].

Дійсно, якості хмелю, як рослини, викликали повагу і переносилися на почесне козацьке прізвисько, що було особливо важливим для відтворення образу народного улюбленця, як уособлення козацької звитяги. Мінливий та пристрасний характер гетьмана, у зв'язку з його прізвиськом, пояснювався такою важливою особливістю рослини хміль, як участь у процесі бродіння. Отже основним збудником, чи то бродильним елементом, що закликає до бурхливої дії, постає хміль, тобто Хмельницький. На це звертав увагу Ф. Колесса, ілюструючи символічність прізвиська гетьмана популярною говіркою «наварити пива», тобто «наробити біди, завести колотнечу» [5, с. 134]. Пізніше Л. Гомін відзначав глибоку асоціативну спорідненість прізвиська гетьмана із хмелем, як ферментом, що «прискорює процеси перетворення, підсилює дійову енергію в інших речовинах і організмах» [2, с. 178]. Таке семантичне пояснення набувало особливого змісту, враховуючи ту видатну роль, яку грав Хмельницький у всіх подіях визвольної боротьби.

В думі, наведеній відомим збирачем фольклору А. Метлинським, зустрічаємо ще й особливий «козацький хміль» [9, с. 304]. Пояснення для цього порівняння знаходимо вже у М. Костомарова, який також згадує що в народних піснях «удалого» називають хмелем, оскільки це «буйне зілля» [6, с. 67]. Про запальну вдачу гетьмана, що так притягувала до нього народні маси та становила частину його харизми, як вождя, вже говорилося вище, та «буйне зілля» проявляло себе не тільки в бурхливих емоційних проявах, а що більш важливе, у боротьбі з ворогами, безстрашністю в бою. На це звертали увагу перші дослідники українського пісенного епосу. Зокрема, П. Житецький, спираючись на тексти із збірки пісень М. Костомарова, зробив висновки: «...з прізвиська Хмельницького виникає звісна поетична аналогія для зображення душевного стану вояків» [4, с. 123].

У такому випадку, мотив дружньої гулянки, бенкету, який знаходимо у багатьох думках та історичних піснях, набуває іншого змісту: «Батьку наш, Зинов Богдане Чигиринський! /Дай, боже, щоб ми за твоєю головою пили да гуляли, /Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подавали!» [1, с. 7]. Отже побутовий мотив бенкетування звертається до свого архаїчного коріння – військової дії, «кривавого бенкету»: «Під городом Корсуном вони станом стали, /Під Стеблевым вони солод замочили, /Ще й пива не зварили, /А вже козаки Хмельницького з ляхами барзо посварили» [1, с. 34]. Напування ворогів «пивом», в якому основним ферментом бродіння був «хміль», чи навіть тільки процес приготування, означали виклик на боротьбу, військове змагання. В одному з варіантів думи про початок повстання Хмельницького, у приготуванні «напою», тобто загальної ворожнечі і заколоту, беруть участь основні діючі «персонажі» боротьби, що тільки розгоряється: «...То вже ж то були лядські дрова, /А Хмельницького вода, – /То був жидівський ячмінь, /А Хмельницького хміль... /То як пива наварили, /Тоді Хмельницькому славу на віки сотворили!» [1, с. 29]. Сучасний дослідник архаїчних елементів в культурі козацтва Ю. Фігурний, також звертає увагу на відповідну думу, ілюструючи важливе твердження щодо архетипу «бенкет-битва» [12, с. 138].

Особливе ставлення до образу Богдана підкреслюється його «богообраністю», яка постає навіть в імені гетьмана, а головне – в його найменуванні «Батьком». П. Житецький, наголосивши на тому факті, що в думках «Хмельницький має таємні думки, відомі тільки Богу» [4, с. 123], не пішов далі констатації формальної ознаки, пізніші дослідники також ігнорували одну з найважливіших «формул» народного світогляду. Її зміст криється в найдавнішому понятті «ми», з якого постає й категорія «свої». У

першооснові воно спирається на кровно-родинні зв'язки. Народна свідомість не лише зберігала ці архаїчні стосунки, але й переносила на пізніші суспільні відносини. Поважні кошові отамани також могли отримати найменування «батька», але тільки Хмельницький зберіг цю назву стосовно всієї української спільноти. Згідно народним уявленням, він мав право безпосередньо звертатися до головного «Батька» козацько-селянського православного «пантеону», тобто до Бога. Таким чином, гетьман Хмельницький ставав таким са-мим впорядником земних справ, як «Батько небесний» у вищих сферах.

У спеціальних виданнях, присвячених побутуванню символіки у світовій культурі, підкреслюється, що образ батька пов'язаний з безпекою родини і, водночас, батьківська честь і слава автоматично переносилася на інших членів родини, перетворюючись у родові чесноти [13, с. 363]. Середньовічне українське суспільство розвивалося, переважно, як патріархальне. Згідно традиційному устрою патріархальної родини старший роду – батько, мав більше клопоту, ніж привілеїв. До його прямих обов'язків входить захист родини, дітей. В думі про Богуна, останній «у Хмельницького батьківської поради питав та собі підмоги з Чигрина прохав» [10, с. 75].

Маючи такі великі повноваження, «батько Богдан» відповідає за все, що коїться в Україні перед Богом і людьми. Він несе тягар влади і ставиться до «своїх» та «чужих», виходячи із своєї високої місії – інколи з мудрістю, інколи жорстоко, бо це загальна справа, запорука спільної поразки або перемоги. Так, в думі про наслідки Білоцерківського миру, «свої» перекладають на Богданові плечі ситуацію із поверненням польського гноблення: «За що ти на нас такий гнів положив? /На що ти на нас такий ясир поклав» [1, с. 111]. І гетьман знов дає знедоленим співвітчизникам «батьківські» поради. Він переконує, що зараз не час для повстання, треба якийсь час перетерпіти. Проте, коли цей час виходить, Хмельницький закликає до безжальної розправи з ворогами.

Оскільки діяльність Хмельницького виходить за межі тільки козацького ватажка, в народній свідомості постає питання про надзвичайні сили, які підтримують «батька-Богдана» та його нелегку місію. Проста людина неспроможна нести таку міру відповідальності перед всім світом. В образі батька з'являються ознаки деміурга, саме у такому випадку епічні мовні словоформи підкреслюють зв'язок гетьмана, як земного «батька» з «Батьком небесним»: «...Бог святий знає, /Бог святий і відає /Що Хмельницький думає-гадає...» [10, с. 80]. Не випадково і в творах барокового «красного письменства» виникає ідея «синергії». Так, сучасний дослідник української барокової літератури Л. Ушкалов доводить, що принцип «синергії», «тобто узгодження людської волі з Божим промислом», був запорукою космічної гармонії» [11, с. 33].

В історичному пісенному епосі Хмельницький захищає божу справу, в цьому випадку він є божою правицею і наближається до деміурга, але не ототожнюється з ним. Яскравим прикладом такого ставлення є посмертна характеристика гетьмана, витримана у народному дусі: «Кажуть що той (Хмельницький) був пророк і тепер по своїй смерті завжди сідає біля одного столу з Господом Богом від обіду і до вечора» [7, с. 193]. Мабуть не випадково, у ворожому стані Хмельницького називали Антихристом, антиподом Бога, але, фактично, майже рівним йому, хоча б по силі протидії [7, с. 194].

Насправді, за народним словом, слава Хмельницького полягає в тому, що покладаючись на вищого творця, він тільки радиться з ним, але земні справи виконує цілком самостійно. Саме такий наголос подає дума «Іван Богун»: «А сам Хмельницький до Богуна під'їжджає /І словами промовляє: /«Не сам Бог вас спасав – /І я не менше помагав!». Хмельницький не дарма звертається до Богуна наведеною вище формулою, оскільки, прохаючи допомоги, Богун покладається одразу на двох «батьків»: «Просю Бога

й тебе...» [10, с. 75]. На завершення цього епізоду в промові Богуна ще раз наголошується на дієвості союзу «земного» та «небесного»: «Слава Богу і хвала гетьману, /Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!» [Там же].

Нарешті, визначна роль Богдана, як захисника «своєї» правди й волі, постає у думі про його смерть. Смерть улюбленого кошового отамана завжди обставлялася як тяжка родинна втрата. В думі про смерть Хмельницького виводиться рефрен що подає козаків як «малих дітей». Так само звертається до них і гетьман: «Ей, козаки, діти, друзі!» [3, с. 80–81]. Може здатися, що батьківське ставлення Богдана до козаків продиктоване його соціальним станом, гетьманською посадою, похилим віком, але звертання до Хмельницького, як до голови роду знаходимо і в інших обставинах. Отже образ батька набуває символічних рис, характерних не тільки для козацького, а й для загальноукраїнського світогляду.

Список літератури: 1. Антонович В., Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа / В. Антонович, М. Драгоманов. – К.: Типограф. М.П. Фрица, 1875. – Т. 2. – 166 с. 2. Гомін Л. (Королевич Л.Д.) Визвольна війна 1648–1654 рр. у народній творчості / Л. Гомін (Л.Д. Королевич). – К.: Радянська школа, 1960. – 190 с. 3. Гринченко Б. Думи кобзарські / Б. Гринченко. – Чернігів: Друкарня Губернського Земства, 1897. – 107 с. 4. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К.: Типографія Корчак-Новицького, 1893. – 249 с. 5. Колесса Ф.М. Українські народні думи / Ф.М. Колесса. – Львів: Просвіта, 1920. – 160 (VIII) с. 6. Костомаров М. Слов'янська міфологія / М. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 384 с. 7. Мицик Ю.А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу сер. XVII ст. / Ю.А. Мицик. – Дніпропетровськ: Дніпро, 1996. – 262 с. 8. Перетц В.Н. Малорусскія вирши и пісні в записях XVI–XVIII вв. / В.Н. Перетц. – СПб.: Типографія імператорської Академії наук, 1899. – 70 с. 9. Метлинский А. Народныя южнорусскія песни / А. Метлинський. – К.: Университетская типографія, 1854. – 478 с. 10. Українські народні пісні та думи. – К.: Знання, 1992. – 94 с. 11. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть / Л. Ушкалов. – Харків: Акта, 1999 – 216 с. 12. Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства / Ю.С. Фігурний. – К.: Стило, 2004. – 308 с. 13. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / авт.-сост. В. Андреева и др. – М.: Астрель: МИФ: Изд-во АСТ, 2002. – 556 с.

*Олійник Н.П.
м. Харків, Україна*

ТРАДИЦІЙНЕ ВЕСІЛЛЯ СЕЛА ГЕТЬМАНІВКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ НА ХАРКІВЩИНІ

Нині у вивченні та дослідженні традиційної культури велике значення надається локальним особливостям конкретного фольклорного осередку.

У запропонованій статті розглянемо традиційну весільну обрядовість села Гетьманівки Шевченківського району в ХХ – на початку ХХІ ст., зокрема перший день весілля, яке відбувалося в хаті молодої.

Майже до середини ХХ століття весілля «гнали» в неділю. Якщо проаналізувати перший день весілля, то він складається із двох дій, що можуть відбуватись окремо одна від одної і не бути пов'язаними у часі. Мається на увазі сам обряд весілля та обряд вінчання. У традиційній культурі, щоб шлюб уважався законним, треба «зіграти весілля» [1, с. 54]. Обряд вінчання міг відбутись і в інший день. У цьому можемо перекона-